

A korpuszépítés dilemmái a folklorisztikai szöveggyűjteményeken túl.

A fenyegetés beszédaktusa a kora újkori debreceni és Bihar vármegyei boszorkányperekben

A magyar ráolvasások digitális adatbázisának építésekor az ERC Kelet-Nyugat Vallás-ethnológiai kutatócsoport* elsődleges célkitűzése az volt, hogy a korábbi folklorisztikai szöveggyűjtemények és archívumi anyagok ráolvasásszövegeit egy multidimenzionális online adatbázisban tegye elérhetővé a kutatók számára,¹ biztosítva ezáltal a többféle szempont szerinti keresést.² Ugyancsak az ERC projekt keretében zajlott a kora újkori magyarországi boszorkányperek dokumentumainak digitalizálása is,³ éppen ezért már a ráolvasás-adatbázis építésének első fázisában felmerült, hogy az egyébként is kevés történeti forrással rendelkező magyar ráolvasáskorpuszt kora újkori anyaggal egészítsük ki, amelyhez ideálisnak tunk a boszorkányperek tanúvallomásai.⁴ A boszorkányperek tanúvallomásaiban elhangzott és megörökített ráolvasások ugyanis kiváló lehetőséget nyújtanak egyrészt arra, hogy a folklorisztikai gyűjtéstől és a folklorisztikai szöveggyűjteménytől eltérő kontextusban vizsgáljuk meg a jelenséget, másrészt, hogy feltérképezzük a kora újkori laikus, elsősorban szóbeli hagyományt, harmadrészt pedig, hogy az egyébként túlnyomóan gyógyítószövegeket tartalmazó korpuszt rontószövegekkel egészítsük ki.⁵

Tanulmányomban a kora újkori Bihar vármegyei és debreceni perek tanúvallomásait vizsgálva mutatom be, hogy a fenti célkitűzésekkel kapcsolatban milyen, főként műfaji kérdések merültek fel a korpuszépítő munkálatok során.⁶ Elsődlegesen arra a

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási és Innovációs Hivatal – NKFIH 132535 és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ *A Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások* 324214 sz. EKT projekt 2013. szeptember 1-től a Pécsi Tudományegyetem Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszékén működött, majd 2017. március 1-től az MTA BTK Néprajztudományi Intézetében folytatódott és fejeződött be 2018. augusztus 31-én. <http://eastwest.btk.mta.hu/> (Letöltés: 2019. 08. 31.).

² A ráolvasás-adatbázis az ERC projekt befejezésekor 1712 szöveggel került fel az internetre. Lásd: <http://eastwest.btk.mta.hu/adatbazisok> (Letöltés: 2019. 08. 31.).

³ *A magyarországi boszorkányperek digitális adatbázisának* első verzióját lásd: <http://boszorkanykorok.hu/> (Letöltés: 2019. 08. 31.) Továbbá Tóth G. 2020.

⁴ E kiegészítés már az adatbázis közvetlen előzményeként tekinthető kötetek elkészítésekor megkezdődött. Vö. Ilyefalvi 2014 F fejezet, amely a boszorkányperek ráolvasásait és fenyegetéseit közölte.

⁵ A kora újkori boszorkányperes dokumentumok relevanciáját a ráolvasáskutatás szempontjából: Ilyefalvi 2019.

⁶ A tanulmányhoz felhasznált debreceni és Bihar vármegyei boszorkányperek forrásai: Komáromy 1910.; Bessenyei 1997.; Schram 1970.

kérdésre keresem a választ tehát, hogy milyen szövegeket lehetett kiválasztani a boszorkányperek tanúvallomásaiban lejegyzett rontó fenyegetések közül a magyar ráolvasások digitális adatbázisa számára. A kora újkori beszélt nyelvi írott források és azon belül is kiemelten a boszorkányüldözés dokumentumaiban rögzített verbális interakciók vizsgálatát illetően legutóbb a történeti beszédaktus-kutatás adott megfontolandó válaszokat,⁷ ezért a korpuszépítő munkával összefüggésben azt is tárgyalom, hogy a történeti pragmatika eddigi eredményei nyújthatnak-e segítséget (és ha igen, akkor milyen) a szómágia műfaji kérdéseinek és problémáinak megoldására.

MŰFAJ ÉS ADATBÁZIS

A digitális műfajadatbázisok készítésekor a folklorisztikai műfajiságot két szempontból érdemes megvizsgálni. Egyrészt az adott műfajról alkotott elképzelések határozzák meg és jelölik ki a digitalizálni kívánt korpusz határait (milyen szövegeket veszünk fel és mit hagyunk ki az adatbázisból), mely határok sajátosságaival tisztában kell lennünk ahhoz, hogy később, az elemzések során helyes következtetéseket tudjunk levonni.

Az 1960-as évektől kezdődően számtalan kritika érte a folklórműfajokat – főként azok merev, hierarchikus és túlságosan etikus kategóriáit – újabban azonban számos, a folklorisztikai műfajiságot revideáló írás látott napvilágot, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy amennyiben a műfajokat flexibilis, dinamikus kutatási eszközként használjuk, s tisztában vagyunk kutatási eszköz jellegükből fakadó korlátaikkal – tehát tulajdonképpen azzal, hogy nem objektívek és nem állandó, változatlan és változtathatatlan kategóriák –, akkor igenis számos módon segítik a tudományos elemzést és interpretációt.⁸ A finn folklorista, Frog szerint a műfajt akkor tudjuk jó analitikus eszközként használni, ha felismerjük, hogy a műfaj „a kutatók és a tudományos diskurzus közös konstrukciója, ami a kutatási anyagokkal, kérdésekkel és a terminus örökölt mintáival történő párbeszédből jön létre.”⁹

Egy digitális adatbázis korpuszépítése során azonban mennyire lehetünk flexibilisek? Ha az elmúlt évek nemzetközi folklorisztikai adatbázisépítő gyakorlatán végigtekintünk, akkor azt láthatjuk, hogy a legtöbb projekt elsődleges célja a „megörökölt keretek”, és azok alapján a „megörökölt korpuszok” digitalizálása, azaz egy valamikori

⁷ A történeti pragmatika célja – többek között – megmutatni, hogyan alkalmaztak a beszélők különböző korokban és kontextusokban általános nyelvhasználati normákat egyéni célokra (vö. Culpeper 2009; Sárosi 2003). A történeti pragmatikai kutatások kezdetektől fogva előszeretettel használtak tárgyalótermi kontextusban létrejött szövegeket elemzéseikhez, mely igencsak érthető, hisz ezek a szövegek jelentik az egyik legjobban használható forrástípust a közép- és kora újkori beszélt nyelvre vonatkozóan. Lásd a *Journal of Historical Pragmatics* 2006-ban megjelent Barbara Kryk-Kastovsky által szerkesztett „Historical Courtroom Discourse” különszámát. A pragmatika módszertani eszköztárából mindehhez elsősorban a beszédaktus-elméletet, az udvariasság/udvariatlanság-elméleteket, és a diskurzuselemzéshez köthető módszereket alkalmazták (Jucker-Taavitsainen 2008: 5).

⁸ Frog 2016.; Frog–Koski–Savolainen 2016.

⁹ Frog 2016: 51.

folklorisztikai elképzelés szerint gyűjtött és összeállított korpusz online közzététele.¹⁰ Ebbe a sorba illeszthető a magyar ráolvasások digitális adatbázisa is, amely elsősorban a 2014-ben megjelent kétkötetes *Ráolvasások* című szövegkiadáson alapul.¹¹ Bár a magyar folklorisztika az elmúlt 150 évben a ráolvasás műfajának meghatározásában és a szakterminológiában nem volt teljesen egyöntetű és következetes, a Pócs Éva által összeállított és ismert magyar ráolvasásgyűjtemény már egységes irányelvek alapján készült. A magyar ráolvasáskorpusz elsősorban olyan szövegeket tartalmaz, amelyeket egyénileg mondtak el valamilyen konkrét cél negatív vagy pozitív befolyásolása érdekében a szöveg formai-szintaktikai felépítésétől és a használó emikus műfaji megnevezéstől függetlenül. A korpusz tartalmazza tehát az adatközlők által például „imaként” meghatározott szövegeket is, amennyiben azokat gyógyítás, kincs- és pénzszerezés vagy ördögűzés céljából mondtak el.¹²

A műfaj azonban nemcsak a korpusz határait jelöli ki, hanem a koncepciót és ebből fakadóan a kutatás későbbi lehetséges irányait is. A folklorisztika számára a műfaj alapú szöveggyűjtemények, tipológiák és digitális műfajadatbázisok elsősorban a térben és időben távoli korszakok és kultúrák hasonlóknak vélt szöveganyagának összehasonlítására nyújtanak lehetőséget. A digitális műfajadatbázisok így a folklorisztikai összehasonlító kutatásokat, azon belül is a földrajz-történeti módszer és iskola koncepcióját viszik tovább, és éppen ezért annak ellenére, hogy általában egy már adott, megörökített korpuszt digitalizálnak, a legtöbb esetben folyamatosan bővítik is őket, például történeti anyaggal. A magyar ráolvasások szövegállományát a forrástípusok változatossága jellemzi, hiszen a 15. századtól kezdődően sokféle történeti forrástípusban (margináliákban, kódexekben, receptes könyvekben, babonaellenes írásokban, kincskereső varázskönyvekben, boszorkányperek tanúvallomásaiban stb.) maradtak fent szövegek. Összehasonlítva a magyar ráolvasások korpuszát olyan folklórszövegkorpuszokkal, ahol minden szöveg nagyjából azonos korszakból, vagy azonos forrástípusból (például néprajzi gyűjtésből) származik, elmondható, hogy történeti-összehasonlító vizsgálatokra a ráolvasások korpusza sokkal alkalmasabb, mint egyéb folklórszövegkorpuszok.

De hogyan ismerhetők fel a történeti forrásokban a ráolvasások, ha a műfajok koronként és kultúráként változhatnak és változnak? Frog szerint a kultúrák, korszakok felett átívelő kutatáshoz olyan műfajfogalommal (mint kutatási eszközzel) érdemes

¹⁰ Néhány szövegfolklor-adatbázis ugyan próbálja tágítani a műfaji határokat, mint például a holland népmese-adatbázis, ami mára már inkább a holland népi próza teljes adatbázisa kíván lenni és a mesétől kezdve az anekdotán át a hiedelemszövegig sokféle prózai műfajt magában foglal. Sokkal gyakoribb az megoldás azonban, amely nem kérdőjelezi meg a korábban megállapított kereteket és határokat, hanem pusztán digitalizálni kíván egy már meglévő korpuszt. Ilyen például a finn runo-adatbázis, amely valójában a *Suomen Kansan Vanhat Runot* (The Ancient Poems of the Finnish People) 34 kötetes (1908–1948, 1998) könyvsorozat digitalizált változata, és amellyel több mint 89 000 szöveg vált digitálisan kutathatóvá. A digitális szövegfolklor-adatbázisokhoz összefoglalóan lásd: Ilyefalvi 2017.

¹¹ Pócs 2014.; Ilyefalvi 2014.

¹² Vö. Pócs 2014: 14.

és lehet eredményeket elérni, amelynek alapja a funkció, a használat.¹³ A ráolvasások kutatásának kezdete óta a folkloristák egyetértenek abban, hogy a szövegek nagy része nem értelmezhető a „klasszikus” értelemben vett szövegfolklor szempontok szerint, azaz csupán forma és tartalom alapján, hiszen a műfaj lényegét meghatározó fő kritérium a *funkció*.¹⁴ A kultúrák közötti és az időben egymástól nagyon távoli ráolvasásszövegek összehasonlító elemzését pontosan e funkcionális meghatározottság tette és teheti sikeressé. A ráolvasásokat mint műfajt ugyanis alapvetően a funkció tartja össze: az a ráolvasás, amit ráolvasásfunkcióban mondtak el. Releváns kérdés lehet tehát, hogy az élet mely területeink befolyásolására használtak ráolvasásokat, milyen szövegekkel és gyakorlatokkal gyógyítottak, rontottak a különböző korokban és kultúrákban. Ennek alapján, ha a ráolvasásfunkciót meg tudjuk határozni, akkor könnyen felismerhetővé válnak azok a megnyilatkozások, amelyeket adatbázisunkba szeretnénk felvenni. A ráolvasásfunkció felismerésében segíthet a beszédaktus-elmélet, éppen ezért a tanulmány következő részeiben a beszédaktusmodell kínálta lehetőségeket tárgyalom.¹⁵

BESZÉDAKTUS-ELMÉLET ÉS RÁOLVASÁSOK

A nyelvészeti és pragmatikai nézőpontot azért is fontos tüzetesebben szemügyre vennünk, mert a John L. Austin, majd később a John R. Searle nyelvfilozófusok nevéhez fűződő beszédaktus-elmélet az 1960-as évek végétől a rituális beszéd és nyelv, így a ráolvasások, imák kutatásának egyik fontos elméleti keretévé, kiindulópontjává vált.¹⁶ Mindez részben összefonódott a folklorisztika performativitást és kontextust középpontba helyező szemléletváltásával, azonban az elméletnek ennél egy szélesebb körben való alkalmazását figyelhetjük meg.¹⁷ Már a beszédaktus-kutatások első hullámában a folklorista-antropológus Ruth Finnegan, majd később Stanley J. Tambiah és Wade T. Wheelock vallásantropológusok, a beszédaktus-elmélet segítségével és fogalmaival közelítettek a rituális nyelv műfajaihoz.¹⁸ Pócs Éva az 1960-as évek végén a magyar ráolvasások tipológiájának kialakításakor valójában a beszédaktusokat tette a rendszerezés alapjává, a típusok fő szervező elvévé, még ha közvetlenül nem is a beszédaktus-elmélet ösztönözte erre. Az alábbi, fő típusokat meghatározó kategóriák, mint *óhajtó* és *parancsoló* formák, *kívánság*, *feladat* hiedelemként, *kijelentő* formák (beteg és betegség letagadása, elküldés), *számlálás*, cselekményre utaló *kijelentés*, *fohász*, *parancs*, ténymegállapító *felsorolás*, *parancs*, *kívánság* valójában a

¹³ Ebben az esetben sem szabad ugyanakkor elfelejteni, hogy az absztrakt kutatói kategória alá besorolt kulturális gyakorlatok, jelenségek valójában nem ekvivalensek egymással. Nem is az azonoság keresése, megállapítása a cél, hanem az összemérhetőség értelmes kritériumainak kiválasztása. Frog 2016: 78.

¹⁴ Pócs 2014: 14.; Kljaus 2009: 71.

¹⁵ Searle 2009: 25.

¹⁶ Austin 1999.; Searle 1979, 2000.

¹⁷ Frog–Koski–Savolainen 2016: 25–26.

¹⁸ Tambiah 1968.; Wheelock 1982.; a további hivatkozásokat is lásd ugyanő.

beszédaktus célja, azaz az illokúciós erő általi szétválasztáson nyugszanak.¹⁹ Keszeg Vilmos a ráolvasásokat, átkokat és imákat a hiedelemről való beszélés három módja közül *rituális beszéd*nek nevezte, melyet leginkább a beszédaktusok és a transzcendens kommunikáció elméleteivel lehet leírni.²⁰

A beszédaktus-elmélet szerint minden megnyilatkozás performatívum, azaz minden megnyilatkozás cselekedet. Ugyanakkor vannak olyan egyedülálló beszédaktusok, amelyek sikeres végrehajtása tényleges változást idéz elő a világban. Ezek a *ki nyilatkoztató*, vagy másnéven *deklaratív* megnyilatkozások, amelyek normál esetben mindig csak valamilyen nyelven kívüli intézményes háttérrel jöhetnek létre, a hallgató és beszélő önmagukban nem elégségesek a sikeres aktus végrehajtásához.²¹ A rituális nyelv kutatóit ez a felismerés indította arra, hogy a kimondott szó erejébe vetett hiten alapuló megnyilatkozásokat a beszédaktus-elmélet fogalmai szerint deklarációként határozzák meg és értelmezzék. Ehhez a nyelven kívüli intézményes keretet az az elképzelés, hiedelem biztosítja, hogy a világ tényállásainak megváltoztatása lehetséges a szavak erejével. A beszédaktus-elmélet szerint, ha megállapítjuk és feltárjuk az egyes beszédaktusok, pontosabban azok illokúciós aktusának szerkezetét és szabályrendszerét, azaz a teljesülésükhöz szükséges előfeltételeket, akkor sikeresen szétválaszthatjuk és kategorizálhatjuk a beszédaktusokat.²² A beszédaktusmodell tehát azzal kecsegtet, hogy segítségével megállapítható lesz egy-egy megnyilatkozásról, hogy ráolvasás-e vagy sem, azaz hogy felvegyük az adatbázisba, vagy sem. De hogyan írható le az illokúciós aktusok szerkezete és szabályrendszere történeti adatok esetében?

TÖRTÉNETI BESZÉDAKTUS-KUTATÁSOK ÉS A KORA ÚJKORI BOSZORKÁNYPEREK

Elöljáróban elmondható: a szinkrón adatok elemzéséhez felállított beszédaktus-elméletet nehéz alkalmazni történeti forrásokra. Irma Taavitsainen és Andreas H. Jucker a történeti pragmatikai kutatások általános és egyben egyik legnagyobb problémájának tartja, hogy nem lehet a standard technikákat használni, a kutatók a legtöbb esetben csak intuícióikra hagyatkozhatnak. Központi dilemma például a beszédaktusok behatárolása, meghatározása, hiszen a beszédaktusok kultúra és idő-specifikusak, minden közösségnek megvannak a saját beszédaktusigéi és a saját beszédaktuskészlete. Taavitsainen és Jucker szerint éppen ezért az a legcélravezetőbb, ha a kutatók azt a klasszifikációt használják, amit maguk a beszélők is, s így az „etnografikus látásmód”

¹⁹ Vö. Pócs 1968.; Keszeg 2013: 288. E rendszerezési elv a tipológia későbbi, finomított változataiban is végig megmaradt (Pócs 1985–1986.; Pócs 2014).

²⁰ Keszeg 2013: 310.

²¹ Searle 2000: 150.

²² Searle 1979: 16–18. Lovász Irén szerint például a lényegi különbség ima és archaikus ima között az, hogy amíg az ima, átok, áldás, és ráolvasásszövegek mindegyike bizonyos szempontból elhelyezhető Searle a „kérések” megnyilatkozási típusába, addig az archaikus imákban nincs direkt címzés egy isteni ágens felé, tehát illokúciós erejét tekintve nem kérés (Lovász 2002: 42–53.; Kapáló 2011: 91).

biztosítja azt, hogy valóban belelássunk a vizsgált korszak nyelvi és kulturális gyakorlatába, normáiba.²³ Ahhoz tehát, hogy helyesen értsük egy kor nyelvhasználatát, kommunikációját, fontos figyelni a forrásban olvasható úgynevezett beszédaktuscímkekre (*speech act label*), hiszen azok egy-egy beszédaktus funkcióját illetően reprezentálhatják a használók saját, belső kategóriáit.²⁴ A történeti folklorisztikai elemzésekből tudjuk, hogy a kora újkori magyar boszorkányperek rontásnarratívumaiban a rontó megnyilatkozásokat túlnyomóan a *fenyegetés* beszédaktuscímkejével látják el a beszélők.²⁵

*Tudom bizonyossan Harcsásné Borsót kért volna tüllem, nem adtam néki, annak utána oda jött, fenyegetet keminjen, no azt mondgya, várrá, mert nem adnál még te nékem Borsót elmigyen onnan; akkor ejtzaka az karomot meg nyomorittýák, reg-gel mindgyár oda megyek Borsót viszek néki, mingyár maga meg tanít, hogy szedgyek Ökörfark kóró viragat azzal kössem, meg tselekedtem mingyart nem lett semmi gondom.*²⁶

A rontáselbeszélések között markáns csoportot képviselnek a fenti szöveghez hasonló, a fenyegető/átkozódó boszorkány alakjához köthető történetek.²⁷ A rontáselbeszélések logikája szerint a boszorkány fenyegetőzése (és azt követően sok esetben a kárvallott visszafenyegetése) után a boszorkány kiengesztelő, vagy gyógyító eljárása következik, amely sokszor egy újabb beszédaktussal, egy gyógyító ráolvasással vagy gesztussal megy végbe.²⁸

A történeti pragmatikai kutatások ugyanakkor felhívták arra is a figyelmet, hogy bár az illokúciós erő felismerését performatív kifejezések (általában ígék) explicitté tehetik (beszédaktusigék), ugyanakkor azok önmagukban nem elégségesek egy-egy beszédaktus meghatározásához, hiszen egy-egy performatív ige jelentése változhat, átalakulhat, vagy éppen el is tűnhet.²⁹ A kora újkori boszorkányüldözés dokumentumai mintegy háromszáz évet ölelnek fel, területi, jogi és kulturális szempontból nem egységesek, így semmiképpen nem beszélhetünk úgy e dokumentumegyüttesről mint egységes szövegállományról. A kutatás későbbi fázisában fontos lenne a boszorkányüldözés területi és időbeli eltéréseit is figyelembe véve változásvizsgálatokat végezni például arra vonatkozóan, hogy milyen beszédaktusigével nevezik meg a rontó meg-

²³ Jucker–Taavitsainen 2007: 107–108.

²⁴ Leitner 2017: 155.

²⁵ A kora újkori skót boszorkányperekben is dominánsak az alábbi beszédaktuscímkek: *threaten, menace, minatory, boas* (vö. Leitner 2017: 160).

²⁶ 1715, Berekböszörmény (Schram 1970: I. 72).

²⁷ Pócs 1995: 20.; Kristóf 1998: 107–108.

²⁸ Vö. Kristóf 1998: 9. A nemzetközi kutatásban, Favret-Saada jelenkori gyűjtései hívták erre először fel a figyelmet. Kristóf 1998: 107.; Tóth G. 2001: 198. Tóth G. Péter Komárom vármegyei, győri, mosoni és néhány Tolna vármegyei peranyag alapján boszorkányperek rontáselbeszélései strukturálódásának vizsgálatokor számítógépes elemzés útján megállapította, hogy az általa vizsgált perek rontáselbeszélései nagyban megfeleltethetők a Pócs Éva felállította hat főtípusnak, de további kombinációk is igen jellemzőek. Tóth G. Péter vizsgálata szerint is a legtöbbször az A-típusú fenyegető boszorkányról szóló narratívumot mondták, második helyen a C-típusú tudós boszorkány, s harmadik helyen a kettő kombinációja szerepel Tóth G. (2001: 208–209).

²⁹ Leitner 2017: 156.

nyilatkozást egy-egy területen vagy korszakban a tanúvallomások.³⁰ A tanulmány szempontjából azonban fontosabb, hogy a megnyilatkozók többféleképpen nevezhetik meg ugyanazt a beszédaktust ugyanabban a korszakban. A debreceni és Bihar vármegei esetek alapján egy-egy fenyegetés előtt például a beszédaktusige lehetett *mondotta, felelte, szidta, összeszólalkozván, kiáltotta* stb. is.

*Ismet egykor a fatens össze szollalkosztanak Zuh Janosneval mint Gazdaszszonyával, azt mondja Zuh Jánosne, halgass mert meg siratod meg ezt nem sok idő múlva*³¹

*Egykoron a fatens haza jő a mezőről és az utcán meglátja a fatenst reá támadott, nyelvvel mocskolta: várj reá eb ágyában született, mert bizony megbánod. Aznap estére mindjárt rosszúl lett a fatens, a jászolba lefeküdt, Kovács Istvánné egy ponyvában odament, a fatensre reá feküdt, megnyomta.*³²

*mely szoo is hiti ugy vallya az Tanú, hogy nyilván Sallaineje volt [a rontás, szerk.megj.], ki is azt mondotta azon kiáltasaban vara te kutya mert míg elsz is meg emlegez össze is törtek az fatens labat az utan csak hamar*³³

A beszédaktusok valódi funkcióit a beszédaktuscímkéken túl éppen ezért leginkább olyan metakommunikatív kifejezések alapján lehet rekonstruálni a történeti pragmaták szerint, amelyeket a beszélők tesznek az egyes beszédaktusokra.³⁴ A boszorkányperek pontosan ebből a szempontból nyújtanak többletinformációt a folklorisztikai szöveggyűjteményekhez, illetve a kéziratban fennmaradt, elsősorban írásban hagyományozódó ráolvasásadatokhoz képest: a tanúvallomásokban az elhangzott kijelentés a valamikori szituáció kontextusában rekonstruálódik a felidézés által, a kijelentést pedig sokszor kíséri valamilyen metapragmatikai kommentár. A kora újkori perek, és azon belül a boszorkányperek tanúvallomásai éppen ezért kiválóak az írásban ránk maradt beszélt nyelv tanulmányozásához is. Nem meglepő, hogy a 2000-es évek elején intézményesülő, a magyar tudományosságban viszonylag fiatal nyelvészeti aldiszciplínán, a történeti pragmatikán belül mára már egy tucatnyi tanulmányt olvashatunk, amely kifejezetten a kora újkori boszorkányüldözés forrásainak tanulmányozásán alapul.³⁵

Az egyik első ezek közül Elena Semino és Jonathan Culpeper a kora újkori Anglia boszorkányüldözésének néhány 1593 és 1664 közötti tanúvallomásait vizsgáló írása volt, amelyben a szerzőpáros metapragmatikai kommentárok segítségével végzett összehasonlító elemzést az átkozódáshoz/fenyegetéshez tartozó igék (*to curse, to wish*)

³⁰ Tóth G. 2020.

³¹ 1717, Nagyszalonta, Schram 1970: 85.

³² 1737, Hencida, Komáromy 1910: 493.

³³ 1715, Kismarja, Schram 1970: 96.

³⁴ Jucker–Taavitsainen 2013: 95. Hasonlóan vélekedik Magdalena Leitner is: „Studying speech act labels in conjunction with other metacommunicative expressions and speech act citations therefore helps to obtain more contextualised interpretations” (Leitner 2017: 156).

³⁵ A magyar szakirodalmat tekintve vö. Ilyefalvi 2010.; Petykó 2015.; Havasi 2018, valamint Varga Mónika doktori disszertációját, mely a kora újkori boszorkányperek dokumentumai alapján végzett történeti pragmatikai elemzéseket (Varga 2018). A boszorkányperek tanúvallomásainak nyelvészeti megközelítésű digitalizálásához lásd: Dömötör–Novák 2016.

perszövegekbeli és mai megjelenéseiről és jelentéséről.³⁶ Tanulmányukban az Austin-féle klasszifikációt felhasználva a boszorkányok fenyegetését a *végrehajtók*, míg a mai értelemben vett fenyegetést a *viselkedők* kategóriájába sorolták.³⁷ A két beszédaktus közötti különbségre azonban jobban rá tudtak mutatni a Searle által továbbgondolt beszédaktusmodellben, mivel Searle a beszédaktusok elkülönítéséhez azok illokúciós lényegét vette alapul.³⁸ E szerint a rontó boszorkányfenyegetés a *kinyilatkoztatók* (*deklaratívum*), míg a mai értelemben használt fenyegetés a *kifejezők* (*expresszívum*) csoportjába tartozik.³⁹ Amikor a boszorkány fenyegetőzött, nem pusztán remélte, hogy valami rossz történik majd az illetővel, hanem az a kinyilatkoztatása által szükségszerűen be is következett. Culpeper és Semino szerint a kora újkori Angliában a szavakkal rontani képes boszorkány hiedelme, de ennél is erőteljesebben a boszorkányperek kontextusa, és azon belül is a boszorkány e kontextusban megkonstruálódott – levinsoni értelemben vett – *tevékenységtípusa* volt az az „intézmény”, ami működtette és lehetővé tette a fenyegetés kinyilatkoztatásként való értelmezését.⁴⁰ Culpeper és Semino elemzéséből kiindulva a következőkben kora újkori debreceni és Bihar vármegyei példákon keresztül vizsgálom a fenyegető beszédaktusokat.

Boszorkányfenyegetés és kárvallotti fenyegetés a kora újkori boszorkányperekben

Culpeper és Semino elemzése szerint mai értelemben vett fenyegetésnek minősül minden olyan megnyilatkozás, amely propozicionális tartalmában egy olyan jövőbeli eseményre vonatkozik, mely kapcsolatban áll a hallgatóval; előkészületi feltétele, hogy ez az esemény nem áll a hallgató érdekében; őszinteségi feltétele szerint a beszélő szeretné, hogy ez az esemény megtörténjen, végül lényegi feltétele (ami a beszédaktus értelme/célja) az a vágy, kívánság, hogy az esemény történjen meg a hallgatóval.⁴¹ A boszorkányfenyegetés szerkezetében a propozicionális tartalom megegyezik az előbbivel, viszont az előkészületi feltétel mellé, miszerint ez az esemény nincs a hallgató érdekében, társul egy második is: a beszélő szövetségben áll valamilyen természetfölötti hatalommal, általában az ördöggel, és képes használni is ezt a hatalmat. S míg a mai fenyegetéseknél az őszinteségi feltétel elengedhetetlen, itt akár teljesen hiányozhat is. Végül, a lényegi feltétel, ami alapján a searle-i taxonómiában megkülönböztethetjük az illokúciós aktusokat, merőben eltérő: kinyilatkoztatásnak számít, hogy az esemény meg fog történni a hallgatóval.⁴²

Az általam átnézett 169 Bihar vármegyei és debreceni perből összesen 42 perben (24, 85%) találtam olyan fenyegetést, ami „beteljesült” az elbeszélések logikája szerint, azaz a tanúvallomások megnyilatkozói valamilyen rontással, kárral hozták össz-

³⁶ Culpeper–Semino 2000.

³⁷ Austin 1999: 145–153.; Culpeper–Semino 2000: 105–106.

³⁸ Searle 1979: 12–29.; Culpeper–Semino 2000: 106–107.

³⁹ Culpeper–Semino 2000: 108–110.

⁴⁰ Culpeper–Semino 2000: 111–114.

⁴¹ Vö. Searle 2009: 25.; Culpeper–Semino 2000: 110.

⁴² Culpeper–Semino 2000: 110.

szefüggésbe a beszédaktust, tehát a Culpeper és Semino-féle kategóriák alapján kinyilatkoztatásnak tekinthetők. A vizsgált 42 perből összesen 23-ban (54, 76%) volt arra példa, hogy a bíróság rákérdezett a rontó, károkozó boszorkányfenyegetésre:

*Tudja-e az tanú, ha valakit megfenyegetett volna, az fenyegetés után nyavalyája lett volna valakinek?*⁴³

*Tudja, latta hallotta a Tanú, hogy Sámsonban lakó Nagy Jánosné, az el múlt esztendőben, ottan Sámsonban vagy másutt megfenyegetett és azoknak nyavajajok esett; rontott gyógyított; olvasott; éczaka masutt nyargalodzott szenvonon pemeten s Marhákat vesztett, gyógyított, nyargalt, vesztett, rontott, és micsoda boszokárnyságát tudgya vagy hallotta s kitül.*⁴⁴

*Ha valakit meg fenyegetvén azonnal fenyegetése után valamely nyavalyaban eset volna s micsodásban?*⁴⁵

*Tudja-é? látta-é? hallotta-é a tanú világosan és nyilván, hogyha valamikor valakit megfenyegetett volna, hogy: nem adnál ezt, vagy azt és annak utánna kárta lett volna az fenyegetésnek?*⁴⁶

Ezenkívül három ítéletben fogalmazódott meg a hatóság részéről az a vélemény, miszerint, ha valakiről bebizonyosodik, hogy fenyegetése által „ette meg” vagy „vesztet meg” a kárvallottat/kárvallottakat, akkor boszorkány az illető:

*[...] fenyegetéssel jámborokra kárt hozó személyek [...] sokszori fenyegetése után sok jámboroknak, istenfélő embereknek személyekben és marháikban, jószágaikban megrontások s károsítatások, némelyekben általa való meggyógyítatások.*⁴⁷

*„Mivel pedig eddig is az inquisitióból a tetszett ki, hogy fenyegetődött és véghez vitt fenyegetőzése azonnal beteljesedett és abból csálhatatlanul ki jön ördögökkel való czimborálása és valakit megfenyeget, azokon be is tölti: hogy azért sok keresztyének, kik ellen a fenyegetését végben vitte, meg ne romoljanak, illő, hogy ezen személyeknek feje hóhér által elütésék, minthogy Titulus 23. Pars. 3. Tripartiti Decreti az vagon, hogy a ki tüzzel, vagy hallálal fenyegetődött, minden kegyelem nélkül megölessék.”*⁴⁸

Ha tartalmi szempontból vizsgáljuk a Bihar vármegyei és debreceni boszorkányfenyegetéseket, akkor azt láthatjuk, hogy gyakoriak az olyan sztereotip fenyegetések, mint a „várj reá” „megbánod”:⁴⁹

⁴³ 1708, Érsemje (Komáromy 1910: 218).

⁴⁴ 1714, Sámson (Schram 1970: I. 62).

⁴⁵ 1723, Diószeg (Schram 1970: I. 104).

⁴⁶ 1724, Ottomány (Komáromy 1910: 326–327).

⁴⁷ 1717, Debrecen (Komáromy 1910: 278).

⁴⁸ 1729, Debrecen (Komáromy 1910: 426).

⁴⁹ Varga Mónika kutatásai szerint a boszorkánysággal vádolt személy fenyegetéseinek szöveges jellemzői közé tartoznak a „várrá”, „lád” és „hagyján” típusú elemek, melyek elemzése szerint kizárólag a boszorkányhoz kötődő megnyilatkozásokban fordulnak elő (Varga 2018: 5. 4. alfejezet. 150).

*megh fenyegette Legent, mondván: nó megh bánod azt*⁵⁰
*nagy fenyegeteset megh fenyegette az fatenst: vára mert meg az Vilagon elsz is megemlegeted*⁵¹
*az Ujjával fenyegetődczöt: de várjon rá*⁵²
*meg fenyegette a fatenst Kiskori Kató mondván var meg azt meg banod*⁵³
*megfenyegette: vár rá, mert megfizetek*⁵⁴
*megfenyegetvén: várj rá (sine offensione castarum aurium) ilyen picsájából esett, megbánod*⁵⁵
*megfenyegette azon gyermeke, mondván: várj reá te, mert megsíratod ezt, míg e világon élsz*⁵⁶

A Bihar vármegyei példákban ezenkívül számos esetben a megnyilatkozás nyomatékosításaként, a bekövetkező kár súlyosságának fokozása érdekében a fenyegetés tartalmában megjelenik az „anyádtól kiszopott tej is keserű lesz számodra” kifejezés is:

*meg fenyegette eszt mondván Varra kutyatul szakat mert aszt is meg siratod akit az Anyadbúl ki szoptál*⁵⁷
*megh fenyegette várrá Illyen, s ilyen sohonaj fia az anyádtul kit szoptál ki tejet az is keserű lesz*⁵⁸
*de meg siratod mert a kit Anyadbúl ki szoptál azis keresül ésen*⁵⁹
*mond megh az Feleségednek azzal a fonással ne hordozzon mert megh bányia megh eő azt mégh az Annya teje is keserű leszen az kit ki szopott*⁶⁰
*megbánja még azt is, a kit szopott az anyjából*⁶¹
*megfenyegette, hogy amely tejet kiszopott, azt is megkeserül*⁶²

Arra is akad példa, hogy a boszorkánynak tulajdonított fenyegetés része erejének fitogtatása:

*Baranyó István ellen Hallotta a fatens Baranyo Istvánne szalyabul mar edgjet meg atkoztam korsagossa lett.*⁶³
*mondotta jajj annak a személynek a kire en meg haraguszom*⁶⁴
*mondotta: Ugy néz engem, akit en meg átkozok megis leszen az átkozva*⁶⁵

⁵⁰ 1712, Bályog (Schram 1970: I. 52).

⁵¹ 1715, Hegyközpályi (Schram 1970: I. 69).

⁵² 1715, Berekböszörmény (Schram 1970: I. 72).

⁵³ 1722, Szalárd (Schram 1970: I. 97).

⁵⁴ 1723, Hajdúbagos (Komáromy 1910: 314).

⁵⁵ 1723, Zsadány (Komáromy 1910: 323).

⁵⁶ 1727, Zsáka (Komáromy 1910: 390).

⁵⁷ 1715, Hencida (Schram 1970: I. 77).

⁵⁸ 1715, Kismarja (Schram 1970: I. 90).

⁵⁹ 1717, Szalonta (Schram 1970: I. 86).

⁶⁰ 1723, Váradolaszi (Schram 1970: I. 109).

⁶¹ 1723, Zsadány (Komáromy 1910: 322).

⁶² 1731, Hegyközpályi (Komáromy 1910: 440).

⁶³ 1715, Hencida (Schram 1970: I. 77).

⁶⁴ 1717, Szalonta (Schram 1970: I. 81).

⁶⁵ 1717, Szalonta (Schram 1970: I. 84).

Néhány esetben Istenre való hivatkozás is megjelenik a boszorkányfenyegetésekben, melyeket a szigorúbb folklorisztikai műfajmeghatározás szerint valójában már átkoknak kellene tekintenünk, hiszen a kár okozója ezekben a megnyilatkozásokban nem emberi, és nem pusztán a kimondott szavak által valósul meg, hanem isteni közbeavatkozás szükségeltetik hozzájuk:

*valamikeppen az en tyukomat meg törtek azonkeppen az Isten ugy törje meg annak a lelket a pokolban*⁶⁶

*akire en meg haraguszom, valamедdig Isten meg nem bünteti sohas el sem állok addig az Istenrül, szinte ugy meg pörlok az Istennel valamint a jo Prokatorok pörlenek*⁶⁷

*latom hogy Isten meg áldotta Vari Thamast gyermekekkel, de meg bünteti az Isten, magamis igyekezem rajta hogy meg másis meg csudalkozik eránta*⁶⁸

*eöszve szollalkozott [...] mondotta Famosine azt tanunak soha is te adig meg nem halhacz még engem oda nem hivacz de soha is olyan emberrel nem hivathacz hogy én oda mennyek adgyon Isten te reád olyan betegséget hogy még az anyádbúl szopott tej is legyen keserű*⁶⁹

A boszorkánynak tulajdonított fenyegetésekben megfogalmazódhat a vádaskodás alapjául szolgáló konfliktus is:

*nó, nem vivéd el a búzámat, de megbánod*⁷⁰

*ne ugy mond kicziny kenyeret attal megh banot*⁷¹

*fenjegetet keminnen no azt mondgya várrá, mert nem adnál még te nékem Borsót*⁷²

*meg idővel a testivelis meg fog fizetni Lajosne a ludert*⁷³

*megfenyegette a fatenst: várjátok rá kutyák, én jóarakarombul nektek tejet adok, tik a disznóknak öntitek a moslékba*⁷⁴

Ezekben az esetekben a Pócs Éva által „megrövidített” boszorkánynak nevezett vádlott áll előtünk, aki kér valamit, de nem kap, a konfliktus indítéka e kérés megtagadása.⁷⁵ A fenyegetésben sokszor bővebb kifejtés nélküli rövid utalás történik a korábban megtagadott kérésre:

*várj rá, mert adnál még nekem*⁷⁶

*megfenyegetett, hogy: nem adátok, de bizony megbánjátok*⁷⁷

⁶⁶ 1717, Szalonta (Schram 1970: I. 83).

⁶⁷ 1717, Szalonta (Schram 1970: I. 84).

⁶⁸ 1717, Szalonta (Schram 1970: I. 84).

⁶⁹ 1726, Érdemjén (Schram 1970: I. 117).

⁷⁰ 1708, Érsemje (Komáromy 1910: 222).

⁷¹ 1714, Keserű (Schram 1970: I. 57).

⁷² 1715, Berekböszörmény (Schram 1970: I. 72).

⁷³ 1717, Szalonta (Schram 1970: I. 84).

⁷⁴ 1723, Hajdúbagos (Komáromy 1910: 313).

⁷⁵ Pócs 1995: 20.

⁷⁶ 1724, Ottomány (Komáromy 1910: 327).

⁷⁷ 1726, Hegyközpályi (Komáromy 1910: 366).

A boszorkányperek rontásnarratívumai szerint azonban nem csak a boszorkány fenyeget. A vizsgált 42 tanúvallomásból 28-ban éltek a kárvallottak valamilyen fenyegető válaszreakcióval a kár megszüntetésének reményében. A kárvallottak fenyegetésének egyik fontos eleme a károkozó megnevezése, azonosítása, tehát a vád megfogalmazása és egyúttal a fenyegető felszólítás a gyógyításra, hiszen a korabeli hiedelem szerint a rontást csak az tudja levenni, aki okozta:

*(:ilyen adta:), a gyermekemet megh vesztetted gyocsisd (!) megh, mert te rontottad megh⁷⁸
 reá ment, mondott néki [...] te read gyanakszom én, te ettél megh engem, gyógyics megh, mert
 megh latot miként fogsz jární⁷⁹
 te Kapta Sophi rontad megh az öcsémet, hanem gyógyics megh⁸⁰*

Ahogy a fenti példák is mutatják, e kárvallotti fenyegetések sok esetben a boszorkány-fenyegetésekhez hasonlóan kifejtetlenek, sztereotipak. Visszatérő kifejezés bennük, hogy a vádlott „rosszul jár” majd, vagy valahogyan „jár majd”, amennyiben nem segít rendbe hozni a kárt, a következményeket azonban nem részletezik feltétlenül:

*megfenyegették [...] ha meg nem gyógyítja az tanú lábát, rosszul jár⁸¹
 mondotta néki gyógyics megh gyermekemet mert rosszul jársz⁸²
 nyisd meg az ajtot mert bizony majd rosszul jársz⁸³*

Többségben vannak azonban azok a kárvallotti fenyegetések, ahol valamilyen konkrét jövőbeli negatív eseménnyel fenyegetnek a kárvallottak. Ennek egy része fizikai bántalmazást helyez kilátásba (vagy egyenesen a vádlott életének kioltását), melyet maga a fenyegető visz majd véghez, amennyiben a vádlott nem hozza helyre a kárt:

*veszen Dosa egy fejszét az kezében, es megyen az Kulcsarne hazához s mondgya neki no
 ilyen s ilyen születte ha az gyermekemet meg nem gyógyítod mig az malomban járok ezel a
 fejszevel rontalak az magad hazában össze⁸⁴
 rea ment: te hitetlen lelkű boszorkány meg gjógjics a fijamat mert az vízben öllek⁸⁵
 reá menván az házáro nem lévén othon azon Balogh Ilona Leányának mondotta, mond megh
 az Anyádnak, hogy gyógyicsa megh az Leánkamat mégh haza megyek, mert ha nem az házbo
 égeti megh⁸⁶*

⁷⁸ 1712, Bályog (Schram 1970: I. 53).

⁷⁹ 1714, Keserű (Schram 1970: I. 58).

⁸⁰ 1714, Keserű (Schram 1970: I. 59).

⁸¹ 1708, Érsemje (Komáromy 1910: 219).

⁸² 1714, Keserű (Schram 1970: I. 60).

⁸³ 1722, Szentjobb (Schram 1970: I. 99).

⁸⁴ 1715, Hegyközpályi (Schram 1970: I. 68).

⁸⁵ 1715, Hencida (Schram 1970: I. 78).

⁸⁶ 1715, Kismarja (Schram 1970: I. 91).

monda a fatens úgy meg vagom ezen Palosommal azon személyt aki enghemet szokot meg nyomni jobban sem kell⁸⁷
 meg verem Paczai Ferencznet az baszom az Anya kurvajat maszoris meg verem⁸⁸
 ilyen atta meg gyogyics mert ha úgy kaphatlan olyan helyet (!) által lülek ha el kel bujdosnomis⁸⁹
 te öttél megh engemet néne, de read kötöm az ajtótt benn égetlek⁹⁰
 ördög ágyába született, meggyógyítsd a lábomat, mert bizony megöllek⁹¹
 hű veszett lelkü, úgy megcsaplak, hogy két fogad is kiesik⁹²
 az feleségemnek hirtelen esék nyavalyája, te read vagyon minden gyanuságom, te cselekedted, majd összedarabollak ily, s ilyen lelkü boszorkány⁹³
 szidta Kerekes Tamásné, mondván: ha a ló meg nem gyógyul, egy oszlopot ás, egy kunyhót csinál s ott égeti meg⁹⁴
 egykor megfenyegette Józsa Katát Kapros István: hogy meg ne szoríthassa, ha meg nem gyógyítja; mert vagy házban égeti, vagy ösztöri⁹⁵

Szintén gyakori, hogy a kárvallottak peres eljárással és annak egyik lehetséges végki-menetelével, a máglyán való megégettetéssel fenyegetik meg az általuk rontónak vélt személyt:

mondja Göbeinének: Panda, az fiam meggyógyítsd, mert ha másnak szolgálónak állok is, mégis megégettetlek⁹⁶
 Göbei mondott: úgy kötözz, hogy komámasszony azt izente, hogy megperzselnek, mert ha én Pap Samu cslédjét meggyógyítottam volna, eddig megperzseltek volna⁹⁷
 mondja Berek Annának: ördög adta gyógyítsátok meg feleségemet, mert ha nem, megégetnek⁹⁸
 mondotta a Feleségének: regen meg erdemletted volna hogj meg egettek volna⁹⁹
 mondotta: te nyilvánvaló boszorkány, te etted meg a lábomat, gyógyíts meg, mert ha kinn kapattathatlak, őszverontatlak s megégettetlek¹⁰⁰
 megizente, hogy gyógyítsa meg, mert vice ispán uram hirével megfogtatja¹⁰¹

⁸⁷ 1722, Szalárd (Schram 1970: I. 98).

⁸⁸ 1722, Szentjobb (Schram 1970: I. 101).

⁸⁹ 1722, Szentjobb (Schram 1970: I. 102).

⁹⁰ 1723, Váradolaszi (Schram 1970: I. 109).

⁹¹ 1724, Ottomány (Komáromy 1910: 331).

⁹² 1726, Hegyközpályi (Komáromy 1910: 366).

⁹³ 1726, Hegyközpályi (Komáromy 1910: 366).

⁹⁴ 1735, Ottomány (Komáromy 1910: 476).

⁹⁵ 1744, Sarkad (Komáromy 1910: 514).

⁹⁶ 1723, Hajdúbagós (Komáromy 1910: 304).

⁹⁷ 1723, Hajdúbagós (Komáromy 1910: 305).

⁹⁸ 1723, Hajdúbagós (Komáromy 1910: 305).

⁹⁹ 1724, Nagykereki (Schram 1970: I. 115).

¹⁰⁰ 1756, Telegd (Komáromy 1910: 633).

¹⁰¹ 1756, Telegd (Komáromy 1910: 635).

*szidta: no olyan amolyan atta, elrontottad a szolgálmot, hanem meggyógyítsd mert megéget-
tetlek*¹⁰²

*mondotta: Mészárosné a 'kutyától született megette a 'lábamat, de meg is mondá a 'gazda, ha
minden jószágát reá költi is, Mészárosnét megfogattya és tömlőcbe viteti*¹⁰³

A kárvallotti fenyegetések egy része expliciten tárja elénk a boszorkányfenyegetések lehetséges értelmezési keretét, annak működési mechanizmusát:

*mondotta neki ne fenyegetőzzik Csanadiné mert ha valami leli Gyermekemet megh latot hogy
fogsz jarni*¹⁰⁴

*mondotta néki ne fenyegetőzzél aszony mert ha valami esik vagy magamon, vagy penigh
marhamon tözet rakatok az hatadra*¹⁰⁵

*arra mondgia Kovács Mihály, Néné ne fenyegetődjél mert ha valami talál bennünket bizony
megh keresünk*¹⁰⁶

Mindezeken túl, a kárvallotti fenyegetések között – ugyan a boszorkányfenyegetésekhez képest kisebb számban – találhatunk olyan fenyegetéseket is, amelyek Istenre hivatkozva kívánnak valamilyen kárt a vádlottnak:

*akkor Tóth Péternét kiáltotta: esse nyilvánvaló boszorkány kurva, az Istennek valamennyi
nyila vagy az égből, az üsse meg a lelkét, ni hogy! hogy rántotta fel az inát a nyilvánvaló
boszorkány*¹⁰⁷

A vizsgált korpuszban összesen 14 esetben beszélnek a fatensek arról, hogy történt valami pozitív változás, a boszorkány megfélemlítése sikeres volt, a rontást megszüntette, a „kötést megoldotta”, „megeresztette.”¹⁰⁸

Amennyiben a beszélők perben betöltött pozícióját vesszük alapul (gyanúsított boszorkány – kárvallott), a rontó fenyegetést a mai értelemben vett fenyegetéstől könnyű megkülönböztetni. A beszédaktusok propozicionális tartalmát tekintve is többnyire elkülönül a kétféle beszédaktus. A digitális adatbázis boszorkányperes anyaggal való bővítése szempontjából a fentiekből tehát következhetne az, hogy függetlenül a deskriptív beszédaktuscímektől minden, a boszorkánynak tulajdonított megnyilatkozás, amelyet kapcsolatba hoznak valamilyen kárral, bekerülhetne az adatbázisba. Ugyan-

¹⁰² 1756, Telegd (Komáromy 1910: 635).

¹⁰³ 1763, Kismarja (Bessenyei 1997: 147).

¹⁰⁴ 1714, Keserű (Schram 1970: I. 58).

¹⁰⁵ 1714, Keserű (Schram 1970: I. 60).

¹⁰⁶ 1723, Váradolaszi (Schram 1970: I. 108).

¹⁰⁷ 1727, Zsáka (Komáromy 1910: 393).

¹⁰⁸ Feltűnő, hogy a vizsgált 42 per közül milyen kevés a debreceni, összesen négy. A további 38 mind a vármegye más településéről származik. Mindez valószínűleg azzal hozható összefüggésbe, amit a rontásnarratívumok vizsgálata során Kristóf Ildikó már megállapított: a debreceni perek már egy kevésbé archaikus szemléletet tükröznek, sokkal inkább a „városi bűnök” kerülnek előtérbe, s így érthető, hogy a fenyegetés megléte/nem léte sem annyira mérvadó, mint a falusi/mezővárosi közösségekben (Kristóf 1998; Sz. Kristóf 2017).

akkor, ha szituatív mikrokontextusukban vizsgáljuk meg az egyes beszédaktusokat, akkor az értelmezési lehetőségek ennél jóval összetettebb voltára figyelhetünk fel. A határ a kétfajta fenyegetés között ugyanis sokszor keskeny volt: ugyanazt a megnyilatkozást a beszélő és a hallgató a saját érdekének megfelelően interpretálhatta az egyik, illetve a másik beszédaktusnak is. Erről szól Aradi Illésné Helpári Judit története a 18. század eleji Bihar vármegyéből.

„Ördögi” és „törvényes úton módon” fenyegetni

Helpári Judit 1701. február 16-án került az úriszék elé Diószegen boszorkányság vádjával. A bíróság – melynek tagjai között a diószegi uradalom prefektusa is jelen volt – a tanúkihallgatás során a következő kérdéseket tette fel:

*Tudjae bizonyosan a Tanu s hallottae, Aradi Illyésnének szájából hogy ugy fenyegetőzöt volna azon Úczában akiben lakot tudni illi Ebek ezt az Uczát megh nem lakjátok, és ezen fenyegetése azok ellen vólté a kik fiát halálra kergették, avagy más olly okból akikül Boszorkányságát ki hozhatnák. Masodszor micsoda szülő Aszont fenyegetet megh mondván nekie: meg tanitlak szülesednek idejében? Történté ezen meg fenyegetése után azon szülő Aszonjon meg irt szülese napján? s mi történt? És más okon is nem történté valami a kiket fenyeget. Egy szóval miné-mű Boszorkánysagot tudna éránta.*¹⁰⁹

Aradi Illésné történetéből kibonthatóan valószínűleg nem először került a bíróság elé boszorkányság vádjával, azonban a korábbi esetének/eseteinek dokumentumai nem maradtak fenn az utókor számára. Az úriszéki boszorkányperek nem voltak gyakoriak a térségben, Kristóf Ildikó kutatási szerint a vármegyében összesen öt ilyen esetről tudunk.¹¹⁰ A 18. század első évtizedében Debrecenben és Bihar vármegyében összesen 19 személyt vádoltak meg boszorkánysággal. Ebből hat halálos, három enyhébb ítélettel zárult, kilencnek ismeretlen a kimenetele, az egyedüli felmentett a jelen eset főszereplője, Aradi Illésné volt.¹¹¹ A vádlott nem jelenik meg többet a boszorkányüldözés magyarországi történetében, s Diószegen újabb boszorkányper csak 20 év múlva lesz. Mindezek ellenére e rövid peranyag jól használható történeti pragmatikai elemzéshez, elsősorban mivel Aradi Illésné Helpári Judit saját vallomása és az ítélet is fennmaradt. Esetében azt látjuk, hogy a fenyegetőzés vádja önmagában nem volt elég az elítéléshez, és a vádlott a megfelelő nyelvi stratégiát választva sikeresen szerepelt a bíróság előtt. Felmentésében valószínűleg döntő szerepe lehetett annak, hogy semmilyen más boszorkányságra jellemző tevékenységet/tulajdonságot nem tudtak ellene felhozni a tanúk – a vármegyében ez az egyetlen ilyen eset, tehát joggal feltételezhetjük, hogy esetleg a boszorkányszerepnek más attribútumaival is rendelkezhetett a vádlott, csak nincs róla forrásunk. A vádat, mely két jól elkülöníthető pontból állt, Szűcs István képviselte és adta elő:

¹⁰⁹Schram 1970: I. 49.

¹¹⁰Kristóf 1998: 38.

¹¹¹Kristóf 1998: 45–46.

1. [...] Ezen szemelly, megh vetvén az Istent s vilagh Törvényét, a mely Uczában lakot, mon-dotta s vallotta maga tulajdon nyelvével, megh nem lakjátok Ebek Ezen uczát miattam.

2. a mely Cseled közt volt valamelly Terhess Asszony állatt Annakis mondotta: hogy ha el jön a szülesnek ideje Ebb, szólyatok annyit hogy meg a kit az Anyadbul ki szoptális megh emlegeted, mert En sem Birótul sem Tanacstúl semmit sem félek, mert ennek előttie is hogy 70 Tanúk vallására semmits nem tehettek a melyekre hatnakis megh köllött volna halni, mostannis semmit sem félek.¹¹²

Szűcs István szerint, ha mindezt tagadná Helpári Judit, akkor azt „büségesen megh bizonyítja”. Mindenképpen égetést javasolt az ország törvénye szerint, de előbb kínza-tást is, hogy bűntársait megnevezze. Helpári Judit a tárgyaláson első körben nem muta-tott nagy hajlandóságot az együttműködésre, tagadott. Ezután Faragó Miklós, a vádlott prókátora, azaz törvényes képviselője vette át a szót, s azzal érvelt, hogy a vádlott nem tagadja a fenyegetést, de ebből nem következik egyenesen, hogy boszorkány volna:

*jollehet nem tagagya hogy fenyegetőzöt oly formán: mivel az eő Principálissanak fiát némelly Iffiak halakra fegyverrel keresték, hogy megh fogják arra nézve Anyai szeretettül viseltetvén ugy mondotta fia mentségére hogy ha megh fogják fiát azon Ucza megh nem ma-rad miatta. Amelly olyan szókbúl ki nem hoznatni hogy fia mellett szóllot hogy Principalissa Boszorkány volna.*¹¹³

Szűcs István ennek ellenére az ügy további kivizsgálását kérte, és azt, hogy a tanúk által derüljön ki és bizonyosodjon be, mi a bűne a vádlottnak és milyen büntetést érdemel:

*a fellyebb megh mondot beszédem szerént, és a Város be adott Törvénnye szerent a melljet pedig magam el lattam volna a beszédemben, ha a Tanúk büvebben tanállják hozni, csak kévanom az elebbeni beszedeim szerent keresse ki az orszagh törvénnye, minemü büntetése légye, meg Égettesséké, vagy más egyébb büntetése légyen. Ezek után Istenes törvént várok.*¹¹⁴

Mindezek után maga Helpári Judit így védekezett:

*az álnok ellenem tett replicatiot értem, a melyben azt mongya eő kglme hogy eördögi módon fenyegettem volna valakit Amelljet En tagafok. Hanem a mint fellyebb megh mondtam Edes Gyermekemen megh keseredvén törvényes uton módon értvén a dolgot ugy mondtam hogy megh nem lakják az uczát azok a személljek kik az En Gyermekimet keresik halálra. Hanem Béró Uram eő kglme a mely világos-san mer mondanía ellenem Boszorkányságomat olljan világossan doceállja más képpen miis kévnunk mint Tisztnek kereseti alúl absolváltatni.*¹¹⁵

¹¹² 1701, Diószeg (Schram 1970: I. 48).

¹¹³ Schram 1970: I. 48.

¹¹⁴ Schram 1970: I. 48.

¹¹⁵ Schram 1970: I. 48–49.

A vádlott e megnyilatkozása az előzőekben tárgyalt kétfajta beszédaktus lényegi különbségére mutat rá. Beismeri a fenyegetést, de mentségül éppen azt hozza fel, hogy ez nem „olyan” fenyegetés volt – nem egy deklaráció –, tagadja, hogy „eördögi módon” fenyegetett volna. Saját maga úgy értelmezi a történeteket – s erről győzi meg sikeresen a többieket is – hogy csak anyai szeretetből, indulatból „megh keseredvén törvényes uton módon értvén a dolgot úgy mondtam,” mintegy expresszívumként/kommisszívumként, és emiatt legfeljebb megróható, de mindezek alapján nem bizonyítható, hogy boszorkány lenne.

Ezután a tanúkhöz intézett, a bevezetésben már idézett kérdések következnek. A bíróság egyértelműen arra kíváncsi, hogy az elhangzott fenyegetés által történt-e rontás, károkozás. Összesen tizenkét tanút hallgattak ki az eljárás során, melyből az első kettő – férj és felesége – szinte szóról szóra idézik fel a konfliktust, a fenyegetés aktusát, annak propozícionális tartalmát, amint az korábban a vád és vádlott részéről, valamint a bírósági kérdésben már olvashattuk:

hallotta maga szájából Aradi Illyésnének hogy mondotta En nem félek sem az Istentől sem a Püspöktől sem a Püspöki Bérótul sem pedig tanácsától, mert ha az a hamis hűtű Balog Mihály megh nem tudott ölni nem félek senkitől semmit de mind maga mind fia meg a kit az annyából ki szoptakis meg siratták és keserűvel emésztik megh, magunkis az uczát miatta megh nem lakjuk. De hogy annak utánna artott volna valakinek azt nem tугya.¹¹⁶

Hallottam Aradi Illyésnének szájából hogj mondotta az Uczabelieknek: Kutyák megh nem lakjatok az uczát miattam, nem félek sem Ti tülletek sem a Püspüki Bérótul, sem Tanácsától mert Pál deáknak térden mászva menek eleiben, és men ment engem, ha 70 Tanuk meg nem tuttak nyomni.¹¹⁷

A per végkimenetelét illetően fontos lehetett, hogy bár a fenti fenyegetést Hanti István és felesége is elmondta, ugyanakkor Hanti tanúvallomása végén annak ad hangot, hogy nem biztos a beszédaktus hatását illetően, azaz hogy a fenyegetés után történt-e valamilyen kár. Egyedül a tizenkettedik tanú, Szunyog János özvegye tudott olyan rontásnarratívumot „előállítani”, amelyben – fenyegetéssel összefüggésben – a rontás ténye is szerepelt:

Aztat agya hozá az előbbeni fassiojahoz hogy megh fenyegetvén a fiát megh fekéllyesedett az Lába, mellyből addig nem gjogjulhatot meg az eő Leanyat el nem vette feleségül, a mint mondottais Aradi Illyéné hogy addigh meg nem gjógiul még az eő Leányát el nem veszi. Azomban eczer ejjel fekete Levet hozván a fjának mondott, hogy egye megh mellyet meg éven nem tudja azért, vagy másért meg gjógiult.¹¹⁸

A fent említett rontáset azonban egy újabb történet, mely eddig nem szerepelt a bíróság előtt, s így a korábbi vádakat az sem nem bizonyította, sem nem cáfolta, legfeljebb

¹¹⁶ 1. tanú: Hati István (Schram 1970: I. 49).

¹¹⁷ 2. tanú: Hati István felesége, Menyhért Zsófia (Schram 1970: I. 49).

¹¹⁸ 12. tanú: Szunyog János özvegye (Schram 1970: I. 49).

Helpári Judit „átkozódo”, „fenyegető”, „ördögös” tulajdonságait szaporította. Ez a rövid, s az előzőektől eltérő rontáselbeszélés azonban, úgy tűnik, nem volt elegendő. A felmentő/felfüggesztő ítéletében a bíróság a per végén azt állapította meg, hogy a tanúvallomásokból „elegendő képpen ki nem tetzik” Aradiné boszorkánysága, de ha ezentúl további fenyegetések és „mocskolodásokat” hallanak felőle, akkor azonnal kicsapják a településről.¹¹⁹ Aradi Illésné Helpári Judit szerencséje mellett ügyvédje és saját nyelvi stratégiája is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kora újkori Bihar vármegyei boszorkányper-diskurzus lényegére jól rátapintva, a beszédaktusok performativitásának különböző fokait kihasználva megmenekült a máglyától.¹²⁰

Aradi Illésné esetéből látható: a kontextus tüzetesebb ismerete, a per dokumentumainak szoros olvasata nélkül valójában nem érthetjük meg a boszorkányperek sajátos kommunikációját.¹²¹ A vizsgált bihardiószei eset azt támasztja alá, hogy ebben a korban és kontextusban fenyegetni legalább háromféleképpen lehetett, azonban ez három olyanra különböző beszédaktusnak minősült (expresszívum/kommisszívum/deklaráció) hogy élet és halál kérdése dőlhetett el rajta. A 18. század eleji események ezáltal arra is felhívják a figyelmet, hogy a beszédaktus-elmélettel sem lehet egyértelműen és határozottan elválasztani egymástól a hasonló, egymáshoz közel álló megnyilatkozásokat.

Magdalena Leitner kora újkori skót boszorkányperek fenyegetéseit vizsgáló elemzésében arra mutatott rá, hogy ugyan az általa vizsgált tanúvallomásokban is a fenyegetés volt a kulcsbeszédaktus, ugyanakkor a fenyegető beszédaktusok különböző performatív fokozottal rendelkeztek, az érzelmi feszültség levezetésétől a károkozó átokig. Ezért a különböző fenyegető beszédaktusok merev szétválasztása helyett színterinté célravezetőbb a szomszédos, a szituációtól és értelmezésektől függően különböző performativitással bíró beszédaktusokat egy közös pragmatikai térben elhelyezni.¹²² Megállapítása szerint a prototipikus boszorkányfenyegetés sok esetben nem is minősíthető deklarációnak, hanem pusztán egy elkövetkező természetfeletti kár *bejelentésének, közleményének (announcements)*.¹²³

A sokféle egyéni értelmezésből kibonthatóan a kora újkori magyarországi esetekben sem deklaratív mindig és minden boszorkányfenyegetés. Számos esetben nem egyértelmű például, hogy a rontás a boszorkányfenyegetés kimondásakor azonnal történik meg, vagy az csupán egy ígéret a jövőre nézve, ami azonban mindenképpen be fog következni, hiszen a boszorkánysággal gyanúsított személy mondja. Ugyanúgy vita tárgyát képezte és az egyéni interpretációk között különbségek voltak annak eldöntésében is, hogy a megnyilatkozáshoz feltétlenül szükséges-e valamiféle rontó praktika, vagy a fenyegetés önmagában is elegendő a rontáshoz. Aradi Illésné perében az egyik tanú fenyegetésre tett megjegyzéséből – „De hogy annak utána artott volna

¹¹⁹ Ítélet (Schram 1970: I. 50).

¹²⁰ Vö. Ilyefalvi 2010. A kora újkori skót boszorkányperek kárvallotti és boszorkányoknak tulajdonított fenyegetéseket illetően ugyanerre jutott Magdalena Leitner is (vö. Leitner 2017).

¹²¹ Jucker–Taavitsainen 2008: 5.

¹²² A pragmatikai tér (*pragmatic space*) fogalmához lásd: Jucker–Taavitsainen 2000.

¹²³ Leitner 2017: 153.

valakinek azt nem tuga” – például arra következtethetünk, hogy szerinte a kárnak csak a fenyegetést követően kellett volna megtörténnie, de erről nincsenek információi.¹²⁴

A fentiekből azonban nem következik az, hogy ne lett volna különbség a két (vagy három) beszédaktus között. Aradi Illésné esete pontosan azt bizonyítja, hogy a kora újkori beszélők különbséget tettek fenyegetés és fenyegetés között, olyannyira, hogy a bírák meggyőzése arról, hogy megnyilatkozásukat nem az egyik, hanem a másik fenyegetésként lehet értelmezni, a vádlott életét is megmenthette.¹²⁵ Az egyes tanúk egy-egy szituáción belül is többféleképpen is értelmezték a hallottakat, látottakat. Amíg az egyik vallomásban azt olvashatjuk, hogy az elhangzott verbális interakciót egyértelműen ok-okozati viszonyba állítják a bekövetkezett kárral, ugyanezt egy másik tanú esetleg megcáfolhatja.¹²⁶

Mi következik azonban mindebből a digitális magyar ráolvasás-adatbázis bővítésének szempontjából? Gyakorlatiasan feltéve a kérdést: vegyük fel Aradi Illésné fenyegetéseit („[...] de mind maga mind fia meg a kit az annyából ki szoptakis meg sirattyák és keserűvel emésztik megh, magunkis az uczát miatta megh nem lakjuk”, [...]) „addigh meg nem gjógiúl még az eő Leányát el nem veszi”) rontó funkciójú ráolvasásként a magyar ráolvasások adatbázisába vagy sem?

A tanulmányban ismertetett elemzésekből elsőként levonható az a következtetés, hogy a beszédaktusmodell önmagában ugyanúgy nem alkalmas arra, hogy eldöntsük egy megnyilatkozásról, hogy ráolvasás vagy sem, mint ahogy a klasszikus folklorisztikai műfajelmélet sem volt alkalmas rá. Ugyanakkor a fentiekből az is kitűnik, hogy bár az emikus értelmezéseket nagyon fontos vizsgálni és nem hagyhatóak figyelmen kívül, azok többnyire nem használhatók analitikus kategóriaként, hiszen túlságosan egyéniek, változóak és szituatívak. A megnyilatkozásoknak a beszédaktus-elmélet felőli megközelítése arra azonban alkalmas volt, hogy kimutassuk: a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében a fenyegetést legalább három különféle beszédaktusnak lehetett értelmezni (deklaráció, expresszívum, komisszívum).

A folklorisztika számára a műfajadatbázisok azonban elsősorban a térben és időben távoli korszakok és kultúrák hasonlóknak vélt szöveganyagának összehasonlítására nyújtanak lehetőséget. Éppen ezért a magyar ráolvasás-adatbázis korpuszbővítő munkálatainak első fázisában a kora újkori magyar boszorkányperek összes rontó fenyegetését nem vettük fel az adatbázis állományába. Egyelőre a digitális boszorkány-

¹²⁴ I. tanú: Hati István (Schram 1970: I. 49).

¹²⁵ A magyarországi boszorkányperek általa vizsgált dokumentumai kapcsán Varga Mónika hívta fel a figyelmet arra, hogy a kétféle illokúciós erő nem különül el élesen egymástól. Varga mellett érvel ezenkívül, hogy a boszorkányfenyegetéseket nem lehet kinyilatkoztatásként értelmezni, mert szerinte „mind az idézetekből, mind a történetmondásból kiderül, hogy a boszorkány fenyegetése nem a kimondással egy időben teljesül.” Példaként a tanúvallomásokban sokat használt „mindjárást” határozót hozza fel, amely a kor használatában akár jelölhetett két hetet is (Varga 2018: 149). Bár a „mindjárást” valóban jelenthetett több hetet, Varga Mónika állítása számos példával cáfolható, hiszen sok esetben a tanúk pontosan a fenyegető beszédaktust követő azonnalíságot hangsúlyozzák tanúvallomásaikban.

¹²⁶ A boszorkányságról, rontásról szóló diskurzus „egyezkedő” természetét nem pusztán a tanúkihallgatási kontextus okozza. Vö. Hesz Ágnes romániai magyar közösségekben végzett antropológiai terepmunkájának eredményeit (Hesz 2017).

per-adatbázisban annotáltuk és jelöltük a rontást, fenyegetést illetve a szómágiához köthető adatokat. Első körben azok a megnyilatkozások kerültek be a boszorkányperes állományból az adatbázisba, amelyek tartalmi-formai szempontból is megfeleltek egy szűkebb folklorisztikai ráolvasásmeghatározásnak.

Irodalom

AUSTIN, J. L.

1999 [1955] *Tetten ért szavak. A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások.* Budapest: Akadémiai Kiadó. /Hermész könyvek/

BESSENYEI József (szerk.)

1997 *A magyarországi boszorkányság forrásai.* I. Budapest: Balassi Kiadó.

CULPEPER, Jonathan

2009 Historical sociopragmatics. An introduction. *Journal of Historical Pragmatics*, 10. 2. 179–186.

CULPEPER, Jonathan – SEMINO, Elena

2000 Constructing witches and spells: Speech acts and activity types in Early Modern England. *Journal of Historical Pragmatics*, 1. 1. 97–116.

DÖMÖTÖR Adrienne – NOVÁK Attila

2016 Főurak levelei, boszorkányok pereit – és egy újonnan elkészült adatbázis: a Történeti magánéleti korpusz. *Magyar Tudomány*, 177: 1297–1304.

FROG, E.

2016 “Genres, Genres Everywhere, but Who Knows What to Think?” Toward a Semiotic Model. In: Koski, Kaarina – Frog, E. – Savolainen, Ulla (eds.): *Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond.* 47–88. Helsinki: Finnish Literature Society.

FROG, E. – KOSKI, Kaarina – SAVOLAINEN, Ulla

2016 At the Intersection of Text and Interpretation. An Introduction to Genre. In: Koski, Kaarina – Frog, E. – Savolainen, Ulla (eds.): *Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond.* 17–43. Helsinki: Finnish Literature Society.

HAVASI Zsuzsanna

2018 Olvasói elvárások és nyelvi adatok ütközése történeti szövegek elemzésekor. Felvetések grice maximáinak alkalmazásához – diakrón szempontból. *Magyar Nyelv*, 114. 4. 428–446.

HESZ Ágnes

2017 Talking Through Witchcraft – on the Bewitchment Discourse of a Village Community. In: Klaniczay, Gábor – Pócs, Éva (eds.): *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania.* 349–393. Houndmills in Basingstoke: Palgrave Macmillan.

ILYEFALVI Emese

2010 „...akar mi lellyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok.” Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése, In: Székely, Tünde (szerk.): *RODOSZ konferenciakötet 2010.* 75–92. Kolozsvár: Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége.

- 2014 *Ráolvasások. Gyűjtemény a történeti forrásokból 1488–1850.* Budapest: Balassi Kiadó. /A magyar folklór szövegvilága 2/B./
- 2017 Digitális szövegfolklór-adatbázisok és a számítógépes folklorisztika elméleti, módszertani és technikai kérdései. *Replika*, 104. 145–191.
- 2019 Why is it essential to study verbal magic from witch trials? *Incantatio*, 8. 113–127.
- JUCKER, Andreas H. – TAAVITSAINEN, Irma
- 2000 Diachronic Speech Act Analysis: Insults from Flyting to Flaming. *Journal of Historical Pragmatics*, 1/1. 67–95.
- 2007 Speech act verbs and speech acts in the history of English. In: Fitzmaurice, Susan M.–Taavitsainen, Irma (szerk.): *Method in Historical Pragmatic*. 107–138. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. /Topics in English Linguistics 52./
- 2008 *Speech Acts in the History of English.* Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Pub. Co.
- 2013 *English Historical Pragmatics.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- KAPALÓ, James Alexander
- 2011 Genre and Authority in the Genesis of Charm and Prayer. *Incantatio*, 1. 79–101.
- KESZEG Vilmos
- 2013 *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. /Néprajzi egyetemi jegyzetek 8./
- KLJAUS, Vladimir
- 2009 On Systematizing the Narrative Elements of Slavic Charms. In: Roper, Jonathan (ed.): *Charms, Charmers and Charming: International Research on Verbal Magic*. 71–86. Hampshire–New York: Palgrave Macmillan.
- KRISTÓF Ildikó
- 1998 “Ördögi mesterséget nem cselekedtem”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben.* Debrecen: Ethnica Kiadás.
- SZ. KRISTÓF Ildikó
- 2017 The social background of witchcraft accusations in early modern Debrecen and Bihar County. In: Klaniczay, Gábor – Pócs, Éva (eds.): *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. 13–89. Houndmills in Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- KOMÁROMY Andor (szerk.)
- 1910 *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Budapest: MTA.
- LEITNER, Magdalena
- 2017 Curses or Threats? Debating the Power of Witches’ Words in 17th Century Scottish Courtrooms. *Nordic Journal of English Studies*, 16. 1. 145–170.
- LOVÁSZ Irén
- 2002 *Szakrális kommunikáció.* Budapest: Európai Folklór Intézet.
- PETÝKÓ Márton
- 2015 A boszorkányperek periratai mint közösség- és identitásképző diskurzusok. *Magyar Nyelv*, 139. 147–161.
- PÓCS Éva
- 1968 A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái. *Népi kultúra – népi társadalom*, I. 253–280.

- 1985–1986 *Magyar ráolvasások*. I–II. Budapest: MTA Könyvtára.
- 1995 Maleficium-narratívok – konfliktusok – boszorkánytípusok (Sopron vármegye, 1529–1768). *Népi kultúra – népi társadalom*, XVIII. 9–66.
- 2014 *Ráolvasások. Gyűjtemény a legújabb korból 1851–2012*. Budapest: Balassi Kiadó. /A magyar folklór szövegvilága 2/A./
- SÁROSI Zsófia
- 2003 Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv*, 9. 4. 434–448.
- SEARLE, John Rogers
- 1979 A taxonomy of illocutionary acts. In: Searle, John Rogers: *Expression and meaning*. 1–29. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2000 [1998] A beszédaktusok típusai. In: Searle, John Rogers: *Elme, nyelv, társadalom. A való világ filozófiája*. 147–156. Budapest: Vince Kiadó.
- 2009 [1969] *Beszédaktusok: nyelvfilozófiai tanulmány*. Budapest: AKTI–Gondolat.
- SCHRAM Ferenc (szerk.):
- 1970 *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TAMBIAH, Stanley J.
- 1968 The Magical Power of Words. *Man*, 3. 2. 175–208.
- TÓTH G. Péter
- 2001 „Mit tudott, látott, avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és maleficium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In: Pócs Éva (szerk.) *Demonológia és boszorkányság Európában*. 199–225. Budapest–Pécs: L’Harmattan – PTE Néprajz Tanszék. /Studia Ethnologica Hungarica I/.
- 2020 *Boszorkánypánik és babonatéboly. Boszorkányüldözés és babonairtás Mária Terézia és II. József uralkodása idején (1740–1790)*. Budapest: Balassi. /Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 8./
- VARGA Mónika
- 2018 *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szövegtani és pragmatikai sajátságokra*. (Doktori disszertáció. Témavezető: Juhász Dezső). ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- WHEELOCK, Wade T.
- 1982 The Problem of Ritual Language: From Information to Situation. *Journal of the American Academy of Religion*. 50. 1. 49–71.

Ilyefalvi Emese

ELTE BTK Néprajzi Intézet, Folklore Tanszék, egyetemi tanársegéd, tudományos munkatárs

e-mail: ilyefalvi.emese@btk.elte.hu

Emese Ilyefalvi

**Dilemmas of corpus construction beyond folklore anthologies:
the speech act of threatening in early modern witch trials in Debrecen and in Bihar county**

The primary objective of the construction of the Digital Database of Hungarian Verbal Charms within the ERC East-West Ethnology of Religion Research Group was to provide access for researchers to formerly published and manuscript verbal charms in a multi-dimensional online database and to promote search along multiple aspects. The digitization of the documents of early modern witch trials in Hungary also took place within the framework of the above mentioned ERC project, therefore in the first phase of the construction of the database it was suggested that the moderate historical corpus of Hungarian verbal charms should be supplemented with early modern texts, for which purpose the testimonies of witch trials seemed to be appropriate. The incantations documented in the testimonies of witch trials offer excellent research opportunities. On the one hand the phenomenon of incantation can be explored in a context that is different from that of folklore collections, on the other hand early modern lay, primarily oral tradition can be investigated, and, finally, the corpus that consists of mainly healing texts can be supplemented with malevolent ones.

The author in her paper exploring the testimonies of early modern witch trials in Debrecen and in Bihar county presents what kind of problems and issues have emerged (primarily those related to the genre of texts) in course of creating the corpus. The primary question for which she seeks answer is what kind of texts could be chosen from the malevolent threatening texts recorded in the testimonies of witch trials for the digital database of Hungarian verbal charms.

Historical speech act research recently has provided remarkable perspectives for the investigation of early modern written sources preserving spoken language and especially the verbal interactions recorded in the documents of witch hunt. Therefore the author also discusses whether the achievements of historical pragmatics can provide any help (and if yes, then what kind of help) for the solution of generic problems of verbal magic.